

A NYELV- ÉS IDENTITÁS- VÁLTÁS SZOMORÚSÁGA

Závada Pál: *Milota*

Magvető, 2002. 700 oldal, 2990 Ft

A méltán népszerű JADVIGA PÁRNÁJA-t „idegen kéz” írta; a napló, a naplóhoz fűzött többszörös kommentárok szerzői a regény hősei, akik így maguk írják meg a regényt, az elbeszélő (?) csupán közvetít, másol, lemásolja a „másik” – hőseinek – szövegét. Nem nehéz ebben az elbeszélői eljárásban felismerni a „talált kézirat” némileg bűjtatott mintáját, a posztmodern narráció sokfelé ágazó *idézet*gyakorlatát. Závada Pál új regénye, a MILOTA ugyanezt a narratív eljárást és gyakorlatot alkalmazza, ha lehet, még következetesebben, hiszen két tudat-, illetve *idézet*folyamatot követ nyomon, Milota Györgyét, aki nagy beszédű lévén, *felmondja*, magnetofonszalagra rögzíti a maga szövegét, és Roszkos Erzsébetét, Erkáét, aki számítógépen írja le az életét, kivéve az utolsó fejezet kézzel írott függelékét. A mondás és az írás szembesítése a regényt alkotó két szöveg. Két eltérő beszédmód, ilyen értelemben távolra vannak egymástól, miközben tartalmukban találkoznak, egymásban tükröződnek, és keresztezik egymást. Alig észlelhetően, mégis mélyen különböző szöveg a Milotáé és Erkáé, amit még tetéz az, hogy a harmadik fejezetben előkerül egy napló, amelyből színdarab készül, a darabot a regény hősei írják, rendezik, és a próbák idején, mert végül sohasem mutatják be a darabot, játsszák is. A regény központi fejezete a HÁZ A PIACÉTEREN című harmadik. Rétegeket alkotva több szöveg épül itt egymásba. A „talált napló”, a belőle készült színdarab, a próbák menetét, a darabtól függetlennek látszó személyes drámák szövegét előadó két „elbeszélőszöveg”, Milotáé és Erkáé ékelődik egymásba, hogy végül az egész szövegepítmény romba dőljön, miután kiderül, hogy a mindent elindító „talált napló” szövegének megélője és szerzője jelen van, maga is részt vesz a próbákon, így szembesül saját szövegével, és sokáig nem derül ki, hogy e szembesülés, a naplóba írt hazugsággal együtt, az életével való szembesülés is. Amint ismertté válik a talált napló szerzője és a naplóba írt hazugság, azon nyomban felszámolják a színdarab mint fikció, értelmetlenül válik megélt

életként való előadása. Ám megőrzi a mondás és az írás, Milota és Erka közlése, minthogy ezek a Másik szövegét idézve és parafrázálva önmagukat alakítják fikcióvá, azaz regénnyé, anélkül, hogy lehetőségük nyílna szembesülni saját életükkel, miként a napló egy személyben szerzőjének és megtalálójának, Hulina Zsófiának lehetősége nyílt fia szeme láttára szembesülni a saját életével, megszüntetve ezáltal az életet elmondó szöveg előadhatóságát. Az idős Milota és Erka, miként minden elbeszélő, szöveget alakít és szövegvilágot létesít, miközben az „arcromboló” (De Man) élet(rajz) látszatát kelti, de minthogy nem adódik alkalmuk a mondással és az írással való szembesülésre, ahogyan a naplóór Hulina Zsófiának adódott rá alkalma, szövegeik megőrizhetők, kölcsönösen megismerhetők és az elbeszélő által regény(es) formában „idézhető”.

Az idézés viszont a legbizonytalanabb, egyben erősen homályosító és elferdítő közlésforma. Ezt a sokat idéző Milota György is tudja: „*idézzon bárki akármilyen pontosan is bármit, hivatkozását úgyis elferdíti az az értelmezés, amibe ezt az idézetet önkényesen belefoglalja, hogy ezzel alátámassza igazát*”. (25. o.) Milota György mítoszokat, legendákat, idegen szavakat, mondatokat idéz, bibliai történeteket, helyi emlékeket és legendákat, sohasem közvetlenül – „*minek legyenek én szó szerinti visszakereső és lábjegyzetelő filológus*”, mondja ugyanott –, hanem hallomásból, rég kimúlt ősköztől, falumonográfiából, iskolai meg későbbi olvasmányokból. S az sem egészen biztos, hogy Milota hangszalagra rögzített beszédszövegét közvetlenül (olvassuk) halljuk vissza, hiszen testamentumnak is mondott szavait fiára, Milota Jánosra bízta, hogy másolja le, de közben tudjuk, hogy Erkához is eljuttatta a szalagokat, aki hallgatja, időnként visszhangozza is az idősebb Milota beszédét. Akkor most ki idézi vajon Milota György szavait? A fia vagy Erka, aki – lassan csak kiderül – akár János féltestvére is lehet, hiszen az idős Milota sok paplan alatt megfordult, Erka anyjának ágyában is, ha csak egyetlen éjszakára. Erka pedig semmit sem tud az apjáról. Hogy Milota György beszéde más nem is lehet, mint idézet, abból is kideríthető, hogy nem közvetlenül vagyunk tanúi megszólalásainak, hiszen hangszalagra rögzített élettörténetét halála után hallgatja Erka, vagy másolja le az elbeszélő helyett János a szalagokat. Ebből következően, bármennyire autentikus (lehet) is Milo-

ta György szövege, csak elferdítetten olvasható, mert a (le)hallgatás és az átírás is „elferdítő” értelmezés. A probléma végül nem is ebben van. Sokkal inkább abban, hogy Milota György beszédszövege e (mindenképpen elferdítő) értelmezés(ek) nélkül nem is létezik, hiszen a méhesben, a vinyica magányában elmondott beszédszövegét későbbi másolója és hallgatója „hívja elő”, és ez a szövegelőhívás előítéletet és szubjektív elvárást (is) tartalmazó interpretáció még akkor is, ha a közvetlen idézés látszatát kelti; mintha mi hallanánk a nagy beszédű Milota György hangját, holott csak citátumként érthetjük, minek folytán autentikussága is kérdésessé válik. Ám éppen e kérdésesség révén értjük regényként, ahogyan a JADVIGA PÁRNÁJA naplója és a hozzá tartozó többretegű kommentár is többszörösen kérdésessé tett idézetként értelmezhető. Ezért mondható, hogy a MILOTA a JADVIGA PÁRNÁJA „mintájára” készült regény, az ott kidolgozott és érvényesített beszédmód újraírása. Két helyen is utalás történik a JADVIGA-beli Osztatniák drámájára, ami akár úgy is érthető, hogy a MILOTA nemcsak szerkezetében és nyelviségében készült az előző regény mintájára, hanem akár tematikus és tartalmi folytatásának is tekinthető. A két regény érintkezése a kisebbségi asszimiláció rejtett, nem kevésbé rejtélyes, mert ki nem mondott, csak sejtetett fájdalomnak horizontján is jól érzékelhető, de erről később bővebben és pontosabban.

Milota György 1997 májusában mondja el életének, családjának, falujának történetét, a méhek és a mák világát. A beszédszöveg azonban utólagos átrendezésen eshetett át, mert a regényben május huszadikán Erka már sejt, hogy Milota meghalt, május tizenhatodikán még beszélt, talán az utolsó (?) szövege ez, a végső szó, ami után a tizennegyedikéi, majd a tizenkettedikei szövegrész következik; visszafelé halad tehát az időben, holott a beszédben, az elmondásban mégis inkább a napra nap rendje lehetséges, még akkor is, ha az emlékezés csapong, hol a régmúltat, hol a közelmúltat, hol a jelent idézi. Valaki tehát beleszólt, és átrendezte a szalagokat, ami megint nem más, mint idéző értelmezés, az egyszer elhangzottak fikcióként való előhívása az előítéletek és szubjektivitás nélkül néma hangszalagról. Ezért indokolatlan Milota szövegén számon kérni az időrendet. A csapongó emlékezet nem tartja be az idő valóságos kontinuitását,

máskülönben pedig nem is vagyunk közvetlen olvasói (hallgatói) Milota beszédének, hanem valamely olvasat, Milota János vagy Erka olvasatának közvetítésével jutunk a közelébe, így nem is várható el, hogy az időrend megfelelően a hangszalagok vagy az élettörténet egymásutánjának. Se János, se Erka nem az „előjén” kezdik másolni vagy (le)hallgatni Milota beszédét, „találomra” alakíthatnak ki sorrendet, ami azt is jelenti, egy másik logika szerint, a „talált kézirat” narratív eljárásainak alig rekonstruálható „logikája” alapján.

Erka története ellentétes irányú, korábbi évek emlékeinek naplószerű feljegyzéseiből és a regényidő történeteinek folyamatos leírásából áll össze. A szövegidők elkeverednek, egymást értelmezik, a múlt a jelen kérdéseire válaszol, a jelen a múltbelieket értelmezi, ugyanakkor Erka életét romba is döntik az egymásba folyó szövegidők, mert sehol sem tűnik fel bennünk megnyugtató válasz, minden csak lebeg a hős és szövegének olvasója előtt. Minden csak megjelenő, semmi sem „valóságos”. Az sem, hogy olvashatja-e Milota György a regény neki, de lehet, hogy valaki másnak is címzett Erka-szólamának szövegét, hiszen amikor a kinyomtatott paksaméta Milota György vinyicájába kerül, mintha az idős férfi is eltűnt volna már, miként Erka is eltűnik abban a mákültevényben, amely a regény jelen idejében már nem, csupán a regény egyik mellékágában virágozik, rejtélyes emlékeket idézve a távolabbi múltból.

A beszéd és az írás ideje, valamint az idéző értelmezés (az olvasás és átírás) ideje nem esik egybe: a MILOTÁ-ban az idő tört darabokra. Ezért tekinthető Milota beszéde és Erka írása egyformán a halálra való felkészülésnek. A halál sürgeti és a halál mondatja mindkét szöveget, nem a múlt idő és a múlt emlékezet, hanem az immár össze nem szerelhető (élet)idő, amely csak jövőként lehetett egész, múltként a halálvárás pillanatában már szétforgácsolódott.

A regényt létesítő megértés a két párhuzamos narrációt két eltérő idősíkon érzékeli: Milota György a múlt felé halad, a szövegét rendező idéző a múltat felgöngyöltető beszédet motivikus alapokon rendezi át, s így formálja regényessé, míg Erka írott szövege a múlt irányából halad a jelen felé, s eközben a két szöveg rendre elfut egymás mellett, találkozáruk csak az értelmezés szintjén lehetséges. Ám az

értelmezés is „külső”, mindig az idéző értelmezése, vagyis a két egymással kínosan párhuzamos rendbe állított szöveg nem egymásban „értelmeződik”, hanem mindig közvetítők révén, még akkor is, ha ezek a közvetítők a regény szereplői is egyúttal. A sok áttételesség elfuttatja egymás mellett Milota és Erka szövegét, bár, zomdomb, Závada hétszáz könyvoldalon át szigorúan ügyel arra, hogy a két „előadott”, majd „lemásolt” és „olvasott” szöveg párhuzamossága, az arab és a római számokkal jelölt részek egymásmellettsége a szöveg terében ne szakadjon meg. Talán éppen azért ez a végső soron technikai felépítése a narrációnak, hogy kimondatlanul is jelölhető legyen a szövegek közötti „átszólások” és „áthalások” esetlegessége és ezen túlmenően a beszélők közötti testi és szellemi, mindenképpen a szerelmi kapcsolatteremtés drámai, egyúttal bűnös ellehetetlenülése.

A JADVIGA PÁRNÁJA a szerelem regénye volt, vágyakat erősítő távolságok, szakítást okozó közelségek uralták benne a szerelmi beszéd alakzatait, szenvedélyek és szenvedések, fájdalmak és megbántások történetei sorjázta a naplókban, a MILOTÁ-ban már nem sorsformáló szerelmi viszonyok, hanem bűnök irányába mozdulnak ki az alkalmakra redukált szerelmi kapcsolatok a vélt vagy valóságos, bizonyított, ám sokáig csupán lebegtetett életet kioltó vérfertőzés felé. A JADVIGA szerelmi viszonyaiban volt valami nemes pátosz, a MILOTÁ-éból ez már kikopott, a szerelem nyelve is kifakult, fulasztó kiüttlanságba süppedt. Amott életre szólóan tartós élmény, emitt kalandokkal szétrombolt indulat, sokkal inkább menekülés, mint közeledés, inkább árulás, mint bizalom.

Závada Pál beszélő és író hősei ily módon a magukra maradás folyamatait közlik, azt a látszatot keltve, mintha az életrajzukat adnák elő; Milota nagyszámú hallgatóságot, családjának tagjait szólítva meg, míg Erka mintha magának jegyezné fel élete menetét, miközben rendre szövegébe foglalja mindkét Milótát, Györgyöt, akit gondnokának szólít, mert az újjgazdag Hulina, a naplóíró Hulina Zsófia fia által üzemeltetett idősek otthona gondnoki teendőit Milota György látja el, Erka pedig ugyanitt ápoló és vezető is egy személyben, és Jánost, György fiát, aki újságíró, a regényben előadott darab társszerzője, szociográfus, Erka alkalmi szeretői mellett az állandó, de elér-

hetetlen, inkább kifordulni, mint belemerülni látszó „kedves”, míg ki nem derül, hogy egyben a lány féltestvére (is lehetne), miként Kohut is az, a színielőadás rendezője, akinél Erka hiába keres vigaszt. Ennyi rejtett és kevésbé rejtett történet közvetlen előadása és közvetett értelmezése a posztmodern idézetgyakorlat nyomán akár szét is feszülhetné a regény műfaji kereteit, ha vannak ilyenek, ám az egymástól sokkal inkább távolodó, semmint egymás felé közelítő párhuzamos szövegek mégis, minden sokfelé ágazó történetrészlet, alig indokolt méhézeti és máktermesztési vagy éppen mitológiai ismeretterjesztő kitérő ellenére egységes egészet alkotnak, így aztán legalábbis felidézhetik a modern regény sokat emlegetett, teljesség utáni, nem szűnő és soha be nem teljesülő, melankolikus nosztalgiját.

A „beszéd” és az „írás” párhuzamossága első szinten a személyes élet élmény- és tapasztalatvilágát fogalmazza meg, az idős Milota és a fiatal Erka generációs különbözősége azonban ezt a belsőből kiinduló beszéd- és írásfolyamatot egy általánosabb érvényű történelmi és társadalmi világképpé is formálja, a múlt század második felének társadalombírálatává. A szövegformálás (posztmodern) narrációs gyakorlata végül is a történetmondás érvényességének visszaállítása is egyúttal, minek során lehetővé vált a referencialitás, a történelmi és társadalmi „visszakeresés” hatástörténeti újrafogalmazása. Eközben Závada nem egyszerűen a késő modern regény műfaji és tartalmi tradícióihoz fordul, erről az elbeszélésmodról már lemaradt, és a JADVIGA-regény után nem is tehetne volna meg, hanem egy korábbi regénytradícióhoz nyúlt vissza, a mikszáthihoz, amelyben a mesélőkedv szövegvilágának újraéleszthető hagyományát vélte megtalálni. És ebben Závada nincs egyedül. Miként a MILOTA lapjairól Mikszáth beszédmódjának nyomai tűnnek elő, többek között az anekdota megemelt szerepében is, és ebben magának Mikszáthnak is van része, hiszen Milota György elbeszélése azt a sokféleképpen és sokfelé élő legendát eleveníti fel, hogy Mikszáth éppen itt, Milota falujában, kisközségében és kisközösségében akart letelepedni. Ezt a legendát a kisközösség nevezetes idősei tartják fenn és alakítják, akik maguk akár Mikszáth valamely prózájából léphettek volna át Milota György elbeszélésébe. A Mikszáth-hagyományhoz for-

dulás abban is megmutatkozik, ahogyan Závada a regény szálait „elkötí”. Amikor a regény befejező részeiben fény derül a beszélő és író regényhősök korábban nem is sejtett, ám lebegtetett, így a megszólítások közvetlensége, a rejtélyesen kölcsönös megértések és közelségek sorából akár ki is következtethető „vérségi” kapcsolatára, a hagyományos mikszáthi elbeszélés poénra, csattanóra való kiélezettségére a MILOTA-regényt valamilyen behemót, túlméretezett novellaformára szűrítja össze, ami minden bizonnyal Závada Pál terjedelmében túlméretezett regényének alapvető műfaji problematikussága is. A fordulat, ami a novellát oly feszessé és szigorú formává teszi, aligha írható át a regényműfajba a regény elveszejtésének veszélye nélkül. Závada, miközben a Mikszáth-legendával, főként a legendát előadó asztaltársaság alakjainak megformálásával a nagy és mindenképpen választható előd műve és szelleme előtt tiszteleg, egyben a regény egyik legszebb részletét írja meg, beleesik az anekdota csapdájába... Lehetséges, hogy a történetmondás visszaszerzése a hagyományvesztéstől nem is kerülheti el ezt a csapdát, még az olyan nagy formák esetében sem, amilyen Závada Pál regénye.

Mondtam már, hogy a Mikszáthhoz fordulásban Závada nincs egyedül. Grendel Lajos NÁLUNK, NEW HONTBAN (Kalligram, 2001) című regényében Mikszáth McLaczi vendéglőjének faláról figyeli, ha figyeli, a mindenkitől elfelejtett kisváros életét. Amikor McLaczi vendéglőjét ismét kinyitotta, „*konyhájának felejtethetlen állataival újra bearanyozta Mikszáth Kálmán emlékét, aki ott fent, az úr jobbán ülve, talán sajnálta már, hogy nem New Hontban született*”, írja Grendel. Závada regényében is úgy van jelen a helyi legenda szerint Mikszáth Kálmán, mintha sajnálná, hogy nem éppen Milota kisközségében született. A választott íróelőd, vele együtt a regénytörténet egyik hagyományvonalának jelenléte a két regényben mintha arra utalna, hogy nem másról, éppen Mikszáthtól, az ő regényírásától várható el a szövegirodalom utáni narratív eljárások, a történet jelentőségének, a referencialitás megismételt visszaállításának a posztmodern tapasztalatoktól eltávolodó, de azokról le nem mondó elbeszélői eljárások során a regény megújulása. Olyan befogadástörténeti nézőpont ez, amely lehetőséget teremt akár Garaczi László (ön)élet-

rajz-regényeinek vagy Ficsku Pál történetmondásának műfaji értelmezésére is.

A Mikszáth-hagyomány választásával együtt eltérő félirodalmi műfajok épülnek be Závada Pál regényébe, a naplóé, az emlékezésé, az önkomentáré, a családfa és a szociográfia, a vád- és védőbeszéd szorosan irodalminak nem tekinthető műfajai.

Azt jelenti ez, hogy Závada Pál nem regényt ír, hanem regényként is interpretálható szöveg-halmazt kínál fel az értelmezés számára?

Nem, a MILOTA semmiképpen sem ellenregény: jól látható nyelvi anyagból, beszédmódokból, műfajokból keletkező regény, amely éppen azért különbözik más regényektől, hogy anyagát közvetítő, interpretátorok útján nem az elbeszélő rendelkezései szerint kínálja fel éppen most, az értelmezés órájában létesülő és mindig csak létesülő regényként. Érdemes itt egy pillanatra visszatérni a regény színjátójelenetéhez. Azt mondtam, azért nem adható elő a hosszan előkészített színdarab, mert az utolsó próbán kiderül, hogy a talált napló nem fikció, hogy az ott leírt és a regényben színre vitt darab hőse jelen van, és a valóságban nem is a leírtak meg az előadandók szerint játszódott le a történet... Tehát a játék helyett előállt a valóság, és onnan kezdődően már előadhatatlan a darab, elmondhatatlan a történet. Amint kihúzzák alóla a fikciót, nemcsak előadhatósága, hanem hitelessége is megszűnik. A valóság előadhatóságával és ezzel együtt hitelesítő szerepével szemben Milota Györgynek is fenntartásai vannak, mert ami nem adható elő hiánytalanul, az nem is hitelesíthet semmit a történetmondásban: „*Ezért kell-e még mondanom azt a megszorítást, hogy én persze sok mindent csak sejtetek, hallomásból ismerek vagy öntudatlanul is átigazgatok, így vegyétek tehát ezt a tudást is? De hát némely alaposan hitelesnek látszó tényektől eltekintve mit tudhatunk egyáltalán fixen biztosra? Még amit a saját szemünkkel látunk, saját füünkkel hallottunk, sőt, amit mi magunk mondtunk avagy cselekedtünk, hát akár ezeket is miképpen volna lehetséges »a tényekhez hűen« elbeszélni? Hiszen mindnyájunk mesélő szája elgörbül valamirefelé!, na de mit lamentálok már annyit a történetészövés keserveiről! Melyek amúgy örökök egyszersmind, de tényleg hagyjuk.*” (314. o.) Tényleg hagyjuk. Annyian keseregtek már a „történetészövés” kínjairól. Inkább azt, hogy a sejtés és „átigazgatás” mint a „történetészövés” örö-

me ismét csak Mikszáth Kálmánra való utalás, holott az sem állítható bizonyosan, hogy a mesélőkedv mindig és minden helyen (Mikszáthnál is) örömmel jár együtt.

Viszont ezzel összefüggésben nagyon fontos felismerés rejlik a MILOTA színházi fejezetében. Egy egész színházregény, de ezenkívül az is, hogy a valóság, a „külső”, a „hitelesnek látszó tények” csak fikcióként érvényesülhetnek a regényben, tehát nyelvben létesülőként, ám amint (a valóság) mérceként fogalmazódik meg, a regényt mint műfajt – a MILOTÁ-ban a színelőadást mint drámát – semmisíti meg. Ebből arra kell következtetni, hogy bármilyen közel került is Závada Pál regényírása a korai vagy kései realista regény „teljességigényéhez”, leírásainak valóságtartalma nem a történelem és társadalom irányából értékelhető és értelmezhető, hanem éppenséggel az irodalom, a regényműfaj tradíciójának, a választott Mikszáth-hagyománynak, a „történetszövevénynek” és „átigazításnak” poétikai és retorikai aspektusából. Závada Pál szociográfiai tapasztalatai belevésődtek a MILOTA szövegébe, aminthogy beleíródtak a JADVIGA PÁRNÁJA szövegvilágába is. Ám nem ezek hitelesítették sem az egyiket, sem a másikat. Sokkal inkább a nyelvi létesítés és megformáltság, amelynek külön stilisztikai sajátosságai is vannak a magyar és a szlovák nyelvi keveredés alakzataiban. Hasonlóképp, mint a JADVIGA-ban, itt is szlovák szavak, félmondatok, szólások épülnek sokszor kifancigált változatban a magyar szövegbe, de amíg a JADVIGA-ban ezeket a szerző lábjegyzetelte, a MILOTÁ-ban a jegyzeteket már elhagyta, jelezve, hogy a magyarba ékelt szlovák szavak az önironikus beszédmód sajátos alakzatai csupán, így a szöveg megértését nem akadályozzák, ellenkezőleg, jelentésének sajátos (ironikus) árnyalatot adnak.

Említettem már, hogy a MILOTA a kisebbségi asszimiláció fájdalmas, nagyon szomorú és mélyen megélt története (is). Ennyire plasztikusan, ilyen jól érzékelhető módon szépirodalmi műben a nyelv- és (nemzeti) identitásváltás történetét a magyar irodalomban talán senki sem írta még meg. A kisebbségi magyar irodalmakban sem. Závada Pál szlovák alapozású, a darabokra hullott, az emlékezetben csak részeiben megőrzött és fenntartott szlovák hagyományokból, a betelepítés és falualapítás, a közösségteremtés és templomépítés, a

nyelvőrzés és nyelvvesztés nemzedékek során alakuló folyamataiból, a beilleszkedés mindennél erősebb akarásaiból írt a magyar irodalmi hagyományokba, főként a regényben emlegetett Mikszáth Kálmán regényírásának hagyományára épülő magyar regényt, amely szlovák regényként, még ha nem is fordításban, aligha „működne”, holott a szlovák kisebbség magyarországi sorsát fogalmazza meg. Az asszimiláció regénye a MILOTA, és ilyenként a fájdalom reménytelenségé is. Mert az asszimiláció nem beteljesülő történet, hanem a lét elvesztésének története. Milota György eltűnik, csak a hangszalagra rögzített élettörténete marad fenn, és Erka is kilép a regényből, felszívódik az egész regényt átható mákültség bódító illatában. Minden befejezetlen marad, nincs, ki elkösse a regényt alakító szálakat. Az anekdotikus regényzárlat műfaji szempontból is problematikus, ugyanakkor az egész tartalmi konstrukciót is próbára teszi. Mintha elhomályosítaná azt a fájdalmas létélményt, aminek közléseként érdemes volt megírni a MILOTÁ-t, miszerint az asszimiláltak nincsenek utódai, legfeljebb vér szerintiek, akik azonban a nyelv- és identitásváltás után eltávolodtak, és már nem értik az elődöket, holtaikat magukra hagyják, emléküket az eleven és felidézhető szavak meg emlékképek helyett átírásra, másolásra váró idegen, már rajtuk kívül álló, sokszor megmosolyogtató nyelv- és dalkeverő szövegekre bízzák. Egyetlen mellékesnek látszó részletben jegyzi fel a beolvadás folyamatát a magát „elmagyarosodott” szívűnek mondó Erka: „*A mulatság fénypontját a szlovák dalcsozor jelentette, amú a Bencsik lányok szép tisztán tercelve énekeltek el, de az ismertebb dallamokhoz a többiek is csatlakoztak. Mert »Kuruncziékra való tekintettel« Gyurka bácsi magyar nótákra gyűjtött rá, és innentől el is magyarosodott aztán a dalolás.*” (55. o.) Két fontos mozzanata van ennek a majdnem jelentéktelen részletnek. Az egyik, hogy a jobbára már egymás közt is magyarul beszélő szlovákok még emlékeznek „*dalcsokrokra*”, de könnyen váltanak át „*magyar nótákra*”, amikor valakire, nem véletlenül éppen „*Kuruncziékra*” kell tekintettel lenni... Ez a „*tekintettel lenni*” jelzi a visszafordíthatatlant. A másik fontos mozzanat, hogy nem másra, nem népdalra, hanem „*magyar nótára*” váltanak, és ezt éppen Milota „*Gyurka bácsi*” vezényletével, aki nótás kedvű ugyan, de repertoárja operet-

tekből és nótákból tevődik össze, ami úgy is érthető, hogy az elhagyott érték helyett – valakire való tekintettel – a könnyebbet, pontosabban a „könnyűt” választotta. Az elvesztett, az elhagyott ebben a fájdalmasan közép-európai (kisebbségi) szituációban nem helyettesíthető, legfeljebb látszatértékekkel. Innen kezdődően már értelmezhető Milota György válasza nélkül hagyott kérdéssora: „*Mi magyarok?, mi tótok?, mi Kárpát-medenceiek?, mi magyarországiak? (de mikori magyarországiak?), mi felvidékiek? (felvidéki magyarok vagy felvidéki tótok?, és persze megint kérdés a mikor!), vagy mi alföldiek?, mi alföldi szlovákok? (és magyarok és egyebek?), mi tót ajkú magyarok? (amit jó ideje helyesebb volna már úgy mondani, hogy magyar ajkú tótok, pontosabban szlovák származású, de jobbára már magyar ajkúak), vagy kicsodák?*” (79. o.) Valóban nem dönthető el, hogy „*jól van-e benne* – a MILOTA-ban, Milota György beszédében, Erka írásában, a talált naplóból készült félbemaradt színelőadásban, a regény nyelvében, szövegében – *ábrázolva a szlovák érület*”. (78. o.)

Nem a „szlovák” vagy „magyar” vagy „felöldi” vagy „alföldi” érület van a MILOTA című regényben jól vagy rosszul „ábrázolva”, mert közvetlenül sehogyan sincs „ábrázolva”, hanem valami mély és fájdalmas, mélabús és szomorú történet mondatik itt el, mely történet a veszteségről, az elveszejtésről szól, a halálról, a vesztes és a halál felé vezető útról, amely út éppen itt a szlovák kisebbség útja a beolvadás felé, mégpedig Mikszáth- meg magyar-mód elöadva.

Ezért oly mélységesen szomorú regény a MILOTA.

De elmondom azt is, hogy a két hosszabb idézet a regényből – a történetészövés nehézségeiről – meg a (nemzeti, kisebbségi) hovatarozás kigubancolhatatlan kérdéshalmazáról – szerzői „kiszólás” a szövegből, ezek nem Milota György, hanem az elbeszélő szavai, ami arról árulkodik, hogy Závada Pál bármennyire következetesen és szigorúan ragaszkodik is a Másik beszédének (írásának) reprodukálásához mint elbeszélői eljáráshoz, elárulja magát, oda lép, ahová nem kellene lépnie, megszakítja a beszélő szolamát az elbeszélő szolamával, és ezáltal ritkán ugyan, de (sajnos) hangsúlyos helyeken bontja meg a szövegkompozíciót, bontja meg a stabilnak hitt narratív nézőpon-tot. A metanarratív kiszólások az „idéző” elbe-

szelő műfaji és retorikai bizonytalanságairól is tanúskodnak. Nem teszi azonban Závada ezáltal kérdésessé a MILOTA-t mint regényt, olvashatóságát sem zavarja meg, de feleslegesen megzavarja a megértés művet alakító történeteit. Az idézetként értett „talált kéziratból” nem lehet a szövegvilág hitelrontása nélkül kiszólni, még akkor sem, ha erre a választott (regény)hagyomány, Mikszáth Kálmán példája feljogosítja is a szerzőt.

Bányai János

ÍGY JÖTTÜNK

Halda Aliz: Magánügy (dokumentum/regény) Noran, 2002. 426 oldal, 3000 Ft

Kezdem a legfontosabbal: Halda Aliz könyve *nagyszerű*. Hogy mi teszi azzá, azt elmondták már előttem mások (olyanok, akiknek adok a véleményére: ezért is mertem ilyen kategorikusan és nem óvatosan – szubjektív ízlésítélettel – kezdeni). A szerzőnek, mondják, sikerült valami egészen rendkívülit megragadnia: valami olyasmit, ami átélhető, de nagyon nehezen elmondható. Esterházy Péter szerint, „*Halda Aliz Gimes Miklósról akar beszélni, az ő életmagánügyéről. A könyv azonban a legszebb 56-os könyvek egyike is lesz, talán éppen azért is, mert a szerző nem akar ez ügyben semmit, és gondolom, azért is, mert személyes szerelme egybeesik, talán lehet így mondani, az ország szerelembe esésével. Megsejthe-tünk valamit abból a mámoros pillanattól, történel-münk ama fényes pillanatáról, amelyről az utóbbi időkben inkább civakodni szoktunk (mert nem meg-ismerni, hanem kihasználni, használni akarjuk).*”¹ Nagyon hasonlót mond (a maga módján talán ugyanezt mondja) Pályi András is, csak ő nem „*szerelembe esés*”-ről, hanem „*szakralitás-él-mény*”-ről beszél: „*Az utóbbi tíz-tizenkét évben nagy számban jelentek meg ötvenhatos könyvek [...], de a forradalomnak e szentségét, ezt az össztársadalmi »szakralitás«-élményt szinte senkinek sem sikerült megidéznie vagy tolmácsolnia, ez megmaradt az egyre fogyó egykori tanúk mélyen őrzött személyes*

¹ Esterházy Péter: 1 KÖNYV. *Élet és Irodalom*, 2002. július 5. 15. o.